

12. Statystychnyj shhorichnyk Ukraïny za 1994 rik / Ministerstvo statystyky Ukraïny. – K. : Tehnika, 1995. – 519 s.

13. Statystychnyj shhorichnyk Ukraïny za 1995 rik. – K. : Tehnika, 1996. – 520 s.

14. Statystychnyj shhorichnyk Ukraïny za 2007 rik / Derzhkomstat Ukraïny ; za red. O. G. Osaulenka. – K. : Konsul'tant, 2008. – 572 s.

15. Ukraïna: strategichni priorytety. Analitichni ocinky. – K. : NISD, 2003. – 328 s.

16. Ukraine grozit spad proizvodstva, snizhenie prybyli kompanij i rost bezraboticy // Rezhym dostupu : <http://focus.ua/economy/25678>

17. Jacenko V., Viner M. Nado li Ukraine uskorit' "klonirovanie" chastnyh pensionnyh fondov? / V. Jacenko, M. Viner // Zerkalo nedeli. – 1999. – 20–26 nojabrja. – S. 8.

Nikolaets K. M., doctor of historical sciences, professor of economics and competition policy, Kyiv National Trade and Economic University (Ukraine, Kiev), nikolaets_katya@ukr.net

Housing building in Ukraine during 90–th years of XX century

In the article certainly basic factors which influenced on development of housing building in Ukraine during 90 th of XX century. An author is analyses reasons of diminishing of volumes of building of habitation and character of reformation of sphere of housing policy of the state. In the article activity of political institutes is reflected in matters of realization of housing policy.

Keywords: economic reforms, taxes, state, demographic situation, economic crisis, housing policy, build organizations, urbanization.

Николаец Е. Н., доктор исторических наук, профессор кафедры экономической теории и конкурентной политики, Киевский национальный торгово-экономический университет (Украина, Киев), nikolaets_katya@ukr.net

Жилищное строительство в Украине в 90-х годах XX века

Определены основные факторы, которые влияли на развитие жилищного строительства в Украине в 90-х годах XX в. Автором проанализированы причины уменьшения объема строительства жилья и характер реформирования сферы жилищной политики государства. Освещена деятельность политических институтов в вопросе осуществления жилищной политики.

Ключевые слова: экономические реформы, налоги, государство, демографическая ситуация, экономический кризис, жилищная политика, строительные организации, урбанизация.

* * *

УДК 664–058.234(477–25)“18/19”

Левицька Н. М.

доктор історичних наук, професор кафедри українознавства, Національний університет харчових технологій (Україна, Київ), nadejda_ist@ukr.net,

Коцюбанська О. О.

кандидат історичних наук, ст. викладач кафедри українознавства, Національний університет харчових технологій (Україна, Київ), tandermind@ukr.net

РОЛЬ СМІЛЯНСЬКИХ ТЕХНІЧНИХ КЛАСІВ У ФОРМУВАННІ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

На основі комплексного вивчення архівних та літературних джерел на тлі загальних перетворень у харчовій промисловості досліджуються особливості функціонування на початковому етапі Смілянських технічних класів та аналіз їх ролі у формуванні кадрового потенціалу для цукрової промисловості України другої половини XIX – початку XX ст. Аналізуються стан харчової промисловості у визначених хронологічних межах, а також передумови появи технічної освіти у галузі харчового виробництва. Розглядаються причини створення Смілянських технічних класів. Здійснюється організаційно-структурний аналіз технічних класів та основні напрямки їх діяльності у період, що досліджується. Відображено внесок Смілянських технічних класів у розвиток кадрового потенціалу харчової промисловості, окреслено проблеми та перспективи розвитку середньо-спеціальної та вищої технічної освіти у визначений період.

Ключові слова: Смілянські технічні класи, цукрова промисловість, вища технічна освіта, технічні кадри, викладачі, студенти.

Харчова промисловість України другої половини XIX – початку XX ст. належить до недостатньо досліджених напрямків в історії. Надзвичайно важливим питанням цього напрямку є підготовка кадрів для харчової

промисловості. Це важливий елемент, який покликаний забезпечити успішне функціонування будь-якого харчового підприємства.

Нині освітня галузь перебуває в процесі глибокого реформування. Оптимізація і успішна реалізація цього процесу не можлива без звернення до спадщини технічної освіти, яка дасть можливість кризь призму досвіду минулого вирішити багато освітнянських сучасних проблем. Особливості діяльності технічних закладів освіти потребують глибокого вивчення. До питання розвитку технічної освіти дослідники частково зверталися. Однак, нині залишається багато білих плям у дослідженні питань створення та діяльності технічних освітніх закладів, які готували кадри для харчової промисловості. Тому вивчення даного питання та особливостей формування системи підготовки інженерних кадрів в Україні другої половини XIX – на початку XX ст. залишається актуальним.

Зазначена проблема була об'єктом наукового дослідження у різні історичні періоди: імперський – В. С. Іконніков, В. М. Ландо, М. Ю. Цехановський, К. Воблій, М. Домонтович [9; 15; 27; 2; 7]; радянський – І. М. Бровер, Т. П. Демченко, В. І. Кізченко, І. М. Каменецька [1; 14; 4; 5; 11; 10]; сучасний – Т. І. Лазанська, В. Ф. Решетняк, О. О. Пилипчук, Б. П. Степанович [20; 18; 24]. Нині актуальними науковим завданням залишається розгляд та подальше удосконалення різноманітних історичних питань функціонування технічних навчальних закладів, що готували кваліфікованих фахівців для харчової промисловості, які не розглядалися повноцінно попередніми науковцями, або зовсім не були предметом дослідження.

Мета даного дослідження – на основі комплексного вивчення архівних та друкованих джерел на тлі загальних перетворень у харчовій промисловості дослідити особливості функціонування на початковому етапі Смілянських технічних класів та аналіз їх ролі у формуванні кадрового потенціалу для цукрової промисловості України другої половини XIX – початку XX ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: вивчити та проаналізувати передумови появи технічної освіти у галузі харчового виробництва; проаналізувати стан харчової промисловості у визначених хронологічних межах; розглянути питання створення Смілянських технічних класів; здійснити організаційно-структурний аналіз технічних класів та основні напрямки їх діяльності у період, що досліджується; відобразити внесок Смілянських технічних класів у розвиток кадрового потенціалу харчової промисловості.

У XIX ст. природничі та технічні науки розвивалися в рамках університетів Російської імперії. Інша ситуація склалась у напрямках, пов'язаних з розвитком певної галузі промисловості чи народного господарства, які також вимагали наукових розробок і досліджень. Саме це зумовило появу перших в Російській імперії навчальних закладів для харчової промисловості та науково-технічних товариств.

У 80-х роках XIX ст. харчова промисловість інтенсивно розвивалася. Збільшувалась частка машинної праці, розроблялися перші технологічні лінії, з'явилися нові перспективні галузі. Водночас давалося взнаки загальне промислове відставання Російської імперії – об-

ладнання та технологічні лінії приходять у харчову промисловість із значним запізненням, адже початок промислового перевороту припадає на 30–40 рр. XIX ст.

Не меншою проблемою було об'єднання районів різного рівня економічного розвитку у єдину систему, що викликало встановлення загального рівня цін та розширення ринків збуту, посилило спеціалізацію регіонів. Водночас розвиток залізниць, що гарантував дешеве і швидке перевезення вантажу сухим шляхом, відкрив для інтенсивно розвинутої харчової промисловості України Кавказ.

Зі сприятливих чинників, що вплинули на загальний розвиток промисловості північно-східних та південних земель, слід зазначити наступні: близькість до метрополії (на відміну від положення західноукраїнських земель); постачання українських товарів на широкий загальноімперський ринок збуту; доступність морських портів, що відповідно сприяло обміну як товарами, так і технологіями.

Вітчизняне машинобудування та енергетична база української промисловості розвивалися досить повільно. Аналізуючи стан машинобудівної справи, потрібно зауважити, що хоча в Україні активно розвивалося механічне виробництво, однак воно не здатне було встигнути за зростаючими потребами ринку. Нестача фабричних знарядь компенсувалася довозом із-за кордону. У газетних матеріалах цієї доби можна побачити чималу низку оголошень посередницьких фірм, що пропонували іноземне обладнання. Великі промислові підприємства, в першу чергу цукрові заводи, намагалися знайти вихід, облаштовуючи при підприємствах механічні заклади. Таким, наприклад, був машинобудівельний завод братів Яхненків і П. Симиренка [1, с. 16].

І. М. Бровер описує побудовані при смілянській цукроварні Бобринських і при цукроварні Сангушка в Слауті великі механічні майстерні, що ремонтували й виробляли деякі нові машини [1, с. 16]. Повертаючись до питань обладнання промисловості, зазначимо, що за даними І. М. Бровера та Т. І. Лазанської, парове устаткування на підприємствах України вже на кінець 70-х років поширилося майже на всі галузі виробництва.

Розвиток вітчизняного машинобудування відбувався в складних умовах: митна політика самодержавного уряду та жорстка конкуренція із західними лідерами цієї галузі. Другою особливістю українського машинобудування було те, що підприємства не мали чіткого профілю [14, с. 45]. Намагання охопити водночас запити різних галузей промисловості створювали несприятливі умови для розробки нових, ефективних технологій виробництва.

У масштабах великого виробництва виявлення необхідних температурних режимів, розуміння хімічних та фізичних процесів, що відбуваються при перетворенні сировини у готовий виріб стає гострою потребою галузі. Адже збір у виробництві тепер означає великі втрати, псування дорогого обладнання та простої. Питання наукового підходу також ставить перед харчовою промисловістю питання підготовки кадрів. Адже більшість працівників, включаючи адміністрацію, не мала навіть технічної освіти, тоді як вказаний нами процес вимагав не лише освіти технічної, але і вузькоспеціалізованої.

Заснування в Україні освітніх закладів, орієнтованих на випуск фахівців харчової промисловості, нерозривно пов'язано із розвитком цукрової галузі. Адже від самого початку промислового перевороту на теренах України саме ця галузь була флагманом розвитку харчової промисловості. Уже в середині XIX ст. у цукровому виробництві було запроваджено машини для подрібнення цукрових буряків, гідравлічні преси для сокодобування, парову техніку для випарювання і згущення цукробурякового соку. У середньому по Україні кожна цукроварня щорічно виробляла продукції на суму 22,5 тис. крб. (що значно перевищувало середньорічний виробіток цукру в інших регіонах імперії), а зокрема по Київщині ця цифра становила близько 50 тис. крб. Щодо кількості робітників цукрових заводів, наведемо такі цифри за 1856–1857 рр.: разом по Російській імперії на цукроварнях працювало 72 тис. осіб, з них в Україні 48,4 тис., або 67,2%. У середньому по імперії на одне підприємство припадало 196 робітників, в Україні – 232 робітники [1, с. 203–204].

Тенденція перенесення цукрового виробництва із території центральної Росії в Україну була пов'язана із ступенем та формами розвитку товарного виробництва, формою експлуатації селян, розмірами господарств, але в першу чергу – зі сприятливими кліматичними і природними умовами вирощування цукрового буряку.

У 1843 р. купці К. Яхненко і П. Симиренко побудували перші в країні парові цукровий і рафінадний заводи поблизу с. Мліїва Черкаського повіту Київської губернії. Тут було розташовано ціле промислове містечко – семиповерховий будинок цукроварні, власний театр, паровий млин, машинобудівний завод. На цукроварні і в містечку було газове освітлення, котрим на той час користувались тільки два або три міста в Росії [5, с. 103].

Центром цукробурякового виробництва Російської імперії стала Київська губернія. Уже в 1846–1847 рр. тут діяло 49 цукроварень (12 парових і 37 вогневих). За технічним рівнем вирізнялися підприємства графа О. О. Бобринського, розташовані в м. Сміла Черкаського повіту. Перша цукроварня, побудована в 1838 р., вже через два роки переробляла 300 берк. буряків за добу (берковець – міра ваги, дорівнює 12 пудам (196,56 кг)). У 1844–1845 рр. на Смілянській цукроварні отримали 21,4 фунта цукру з берківця буряків [8, с. 124]. Незабаром вогневий спосіб випарювання тут був замінений паровим. Усі технічні або технологічні нововведення, що на той час з'являлись у цукровому виробництві, негайно застосовувались на мануфактурах О. О. Бобринського. Усього мануфактур було чотири: Бакалеєвська, Яблунівська, Капітанівська й Грушівська [6, с. 32]. Особливу увагу Олексій Олексійович приділяв вирощуванню буряків на своїх плантаціях. Він удосконалював засоби обробки землі, застосовував найпередовіші знаряддя праці [9, с. 8].

З виробництва цукру після Київщини друге місце посідало Поділля. У 1848–1849 рр. тут нараховувалось 36 цукроварень, де працювало майже 4 тис. осіб. Річне виробництво становило 103,3 тис. пудів [7, с. 203]. У 1860–1861 рр. у Подільській губернії діяло 32 цукроварні з річною продуктивністю 530,6 тис. пудів цукру [11, с. 329].

Загалом Україна виробляла 84% від загальноросійського виробництва цукру. Перші цукроварні на території України засновані в двадцятих роках XIX ст. У середині 30-х років XIX ст. уже діяло 50 цукрових заводів, а в середині 40-х років кількість цукрових заводів в Україні (129) була майже у два рази більшою ніж у Центральній Росії (70). На 1861 р. в Українських землях працювало вже 287 цукрових заводів, а в Центральній Росії – 162 [18, с. 11]. Бурхливий розвиток галузі, основні потужності якої у пореформенний час зосереджувались в Україні, вимагав забезпечення її кваліфікованими робітничими та інженерними кадрами.

Одним з перших кроків, зроблених у цьому напрямі, було заснування з приватної ініціативи графа В. Бобринського Смілянських технічних класів. Результатом цього рішення стало подання від 22 березня 1884 до попечителя Київського учбового округу про дозвіл на відкриття класів, до якого додавався проект статуту.

Після погодження з київським губернатором такий дозвіл було отримано. Циркуляром № 3279 від 16 квітня 1884 року Попечитель Київського учбового округу дозволяв відкриття у м. Смілі двох технічних класів. Почесним попечителем цих класів став граф Володимир Олексійович Бобринський, який також надав значні кошти задля відкриття цих класів. Призначенню графа В. Бобринського передувала ціла паперова колізія, результатом якої стало звернення Міністра народної освіти до імператора Олександра III, з особистої згоди якого граф Бобринський і був призначений опікуном. Таким чином, був започаткований перший в історії Російської імперії технічний навчальний заклад для підготовки техніків-хіміків і майстрів цукрового виробництва [17, арк. 8].

Першим попечителем закладу став М. В. Чериковський – видатний новатор у галузі пробілювання цукру. Як попечитель класів, він розробив і затвердив розклад занять, який передбачав у другій половині дня 3 години теоретичних занять і їх практичне закріплення наступного ранку протягом 4 годин. Організація початкового процесу новоствореного закладу під його керівництвом є свідченням вдалого поєднання теоретичної і практичної частини.

Викладачами Смілянських технічних класів були молоді люди, які закінчили елітні на той час навчальні заклади: на початку XX ст. (1900 р.) тут працювали 14 викладачів: четверо з них закінчили Московський університет, троє – Петербурзький університет, двоє – Празький політехнічний інститут, один – технологічний інститут, четверо – духовну семінарію.

Матеріальне забезпечення викладачів було пристойним – заробітна плата на межі XIX–XX ст. становила 1500 руб. на рік [20, с. 2].

Значні кошти витрачалися на соціальні потреби. Одночасно за успіхи в навчанні призначалися іменні стипендії, і не лише членів імператорської родини і графа Л. О. Бобринського, але і видатних науковців та інженерів галузі – І. Д. Мусатова, М. А. Толпигіна, Г. Г. Трітшеля тощо. Підбір викладачів, фінансування закладу відповідало високим вимогам.

Зранку і до 12-ї години проходили практичні заняття у лабораторіях та майстернях Смілянського цукрового заводу. Друга половина дня – з 14-ї години – була прис-

вячена теорії. Співвідношення теорії та практики виглядало наступним чином: перший клас – 270 годин теорії та 420 годин практичних занять; другий – 402 години теорії та 1070 годин практики [8, с. 5]. Практичні заняття проходили під керівництвом Д. І. Коченовського на Смілянському цукровому заводі, а в окремі роки – і на Балаклеївському цукрозаводі, Смілянському рафінаційному заводі біля машин, котлів, електростанцій, на очисних спорудах.

Після завершення курсу теоретичного навчання кожний випускник повинен був відпрацювати два роки на цукровому заводі та представити позитивний відгук від адміністрації про свою поведінку та службову діяльність, а також детальний письмовий звіт з пояснювальними кресленнями, після розгляду якого йому буде видано кінцевий атестат від Російського технічного товариства [25, с. 3].

У січні 1892 р. робота Смілянських класів викликала зацікавлення у популярному тогочасному виданні “Нива”: “Красноречивым доказательством успешности ведения учебного дела служит список учеников, окончивших курс. В числе с лишком 60 лиц все находятся при техническом деле... Школа, действующая столь удачно, весьма недорого. Так что каждый ученик обходится в два года 45 рублей. Такую затрату Технического общества нельзя не признать вполне производительною, так как труд бывших учеников с первого же года оплачивается от 250–300 руб. за час. Другую причину успеха можно видеть в том, что ученики здешней школы не обременены массой уроков... Н. В. Чериковский и учителя объяснили: 1) им не преподается ничего лишнего, а то, что необходимо для объяснения основ науки и ее приложения к свеклосахарному делу; 2) они учатся еще более на заводе и в мастерских, чем в классах” [16, арк. 51].

Оскільки швидкий прогрес галузі вимагав від майбутніх фахівців певної базової підготовки, то у 1903 р. було відкрито підготовчий клас, у якому викладалися креслення і будівельні роботи, закон Божий, фізика, хімія, математика, природничі історія. У 1906 р. класи нарешті отримали власне приміщення: граф Лев Олексійович Бобринський на власні кошти збудував навчальний корпус по вулиці Рафінадній. Про успішну діяльність Смілянських технічних класів до 1917 р. свідчить випуск 440 кваліфікованих фахівців. У “Ежегоднику сахарной промышленности”, зазначалося, що 1909 р. 96 випускників Смілянських технічних класів займали керівні посади на 72 заводах Російської імперії [5, с. 102].

Незважаючи на складні обставини війни і революції, навесні 1917 р. Смілянські класи отримали статус середнього хіміко-технічного училища. Зацікавленість тимчасового уряду у підготовці кадрів для цукрової промисловості яскраво відбилася у збільшенні фінансування: від 16432,5 руб. до 32525 руб. [6, с. 30].

Рубіж 1920–30-х рр. відзначився кардинальними перетвореннями у народному господарстві, створенням нових та реконструкцією існуючих галузей промисловості. Гостро постала проблема нестачі інженерних кадрів.

Відповідно до постанови РНК України про утворення галузевих вищих навчальних закладів від 12 червня 1930 р. Смілянський інститут цукрової промисловості з

долученням цукрового факультету Київського політехнічного інституту (КПІ) та цукрового факультету Кам'янець-Подільського інституту було реорганізовано у Київський інститут цукрової промисловості (КІЦП) [25, с. 24].

Таким чином історія Смілянських технічних класів як джерело кадрового потенціалу для харчової галузі важлива тим, що це історія ретроспективна. Вона об'єднує в одну ланку розвиток прогресивної галузі, технічні новачки й меценатську діяльність XIX ст. та сталінську індустріалізацію XX ст., вказує на слабкі і сильні сторони розвитку технічної освіти в галузі харчового виробництва – питання яке в умовах розбудови незалежної України було і залишається актуальним.

Список використаних джерел

1. Бровер І. М. Україна на переломі до промислового капіталізму / І. М. Бровер. – М. : Госполітздат, 1931. – 546 с.
2. Воблій К. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості / К. Воблій. – К., 1928. – Т. 1.
3. Де-Метц Г. Г. Памяти Н. А. Бунге / Г. Г. Де-Метц. – К., 1915. – 6 с.
4. Демченко Т. П. До історії підготовки технічних кадрів для цукрової промисловості в дореволюційний період в Росії // Нарис з історії природознавства і техніки. – К., 1982. – Вип. 28. – С. 87–92.
5. Демченко Т. П. Мережа освітніх закладів, створених на Україні відділеннями Російського технічного товариства // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1982. – Вип. 8. – С. 99–107.
6. Довжук І. Харчова промисловість Наддніпрянської України в другій половині XIX ст.: деякі аспекти розвитку // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2005. – С. 27–33.
7. Домонтович М. Матеріали для географії і статистики Росії. Черніговская губернія. – СПб., 1865.
8. Журнал “Нива”. – 1892 г. – январь, № 4.
9. Иконников В. С. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира. – К., 1884. – 816 с.
10. Каменецкая И. М. Возникновение монополии в свеклосахарной промышленности // История СССР. – 1965. – № 6. – С. 110–121.
11. Кізіченко В. І. Культурно-освітній рівень робітничого класу України напередодні революції 1905–1907 рр. – К. : Наукова думка, 1972. – 162 с.
12. Киевская старина. – 1896. – № 3.
13. Лаверычев В. Я. Государство и монополии в дореволюционной России: Проблемы вмешательства абсолют. государства в экономическую жизнь и воздействия капиталистических монополий на государственный аппарат / В. Я. Лаверычев. – М. : Мысль, 1982. – 200 с.
14. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. І. Лазанська ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 282 с.
15. Ландо В. М. Епоха виникнення свеклосахарної промисловості в Європі: К 125-літтю існування сахарної промисловості / Укр. НІИ сах. пром-ти. – К. : Издание УКРНИИ сах. пром-ти, 1929. – 254 с.
16. Ответ Министерства Народного просвещения Попечителю Киевского учебного округа // ЦДІАК. – Ф. 707 – Оп. 227. – Спр. 86.
17. Ответ Попечителя Киевского Учебного округа на прошение Киевского отделения Русского Императорского технического общества об открытии при двухклассном училище графов Бобринских в местечке Смела двух технических классов // ЦДІАК. – Ф. 707 – Оп. 227. – Спр. 86.
18. Історія Київського відділення Російського технічного товариства (1871–1919): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / О. О. Пилипчук ; НАН України. Центр дослідж. наук-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. – К., 2006. – 20 с.
19. Праці семінару для вивчення народного господарства України. – К., 1927. – Вип. II. – 123 с.
20. Решетняк В. Ф. Невідомі сторінки з історії Смілянського технікуму харчових технологій. До 125-річчя СТХТ НУХТ. – 22 с.

21. Реформатский С. Н. Николай Андреевич Бунге // Журнал Русского физико-химического общества. Часть химическая. – 1916. – Т. 48. – Вып. 3. – С. 373–411.
22. Сведения о свеклосахарной промышленности в России, собранные в 1849 г. – СПб., 1852. – 443 с.
23. Смела. Краткое статистико-экономическое описание имени Бобринских. – К., 1913. – 277 с.
24. Степанович Б. П. Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – начало XX в.) / Б. П. Степанович. – К. : Наукова думка, 1991. – 100 с.
25. Фонди Музею історії та розвитку НУХТ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1–52.
26. Центральний державний історичний архів (м. Київ). – Ф. 442. – Оп. 1. – Т. VII. – Спр. 10422. – Арк. 22.
27. Цехановский М. Ю. Русская свеклосахарная промышленность в её прошлом и настоящем / М. Ю. Цехановский. – СПб, 1911. – 133 с.

References

1. Brover I. M. Ukrai'na na perelomi do promyslovoho kapitalizmu / I. M. Brover. – M. : Gospolizdat, 1931. – 546 s.
2. Voblyj K. Narysy z istorii' rosijs'ko-ukrai'ns'koi' cukroburjakovoï' promyslovosti / K. Voblyj. – K., 1928. – T. 1.
3. De-Metc G. G. Pamjaty N. A. Bunge / G. G. De-Metc. – K., 1915. – 6 s.
4. Demchenko T. P. Do istorii' pidgotovky tehnyhnyh kadriv dlja cukrovoi' promyslovosti v dorevoljucijnyj period v Rosii' // Narys z istorii' pryrodoznavstva i tehnyky. – K., 1982. – Vyp. 28. – S. 87–92.
5. Demchenko T. P. Merezha osvitynih zakladiv, stvorenyh na Ukrai'ni viddilennjamy Rosijs'kogo tehnychnogo tovarystva // Istorychni doslidzhennja. Vitczyznana istorija. – K., 1982. – Vyp. 8. – S. 99–107.
6. Dovzhuk I. Harchova promyslovist' Naddniprojs'koi' Ukrai'ny v drugij polovyni XIX st.: dejaki aspekty rozvytku // Problemy istorii' Ukrai'ny NIIH – pochatku XX st. – K., 2005. – S. 27–33.
7. Domontovich M. Materialy dlja geografii i statistiki Rossii. Chernigovskaja gubernija. – SPb., 1865.
8. Zhurnal “Niva”. – 1892 g. – janvar', № 4.
9. Ikonnikov V. S. Biograficheskij slovar' profesorov i prepodavatelej imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. – K., 1884. – 816 s.
10. Kameneckaja I. M. Vozniknovenie monopolii v sveklosaharnoj promyshlennosti // Istorija SSSR. – 1965. – № 6. – S. 110–121.
11. Kizichenko V. I. Kul'turno-osvitnij riven' robitnychogo klasu Ukrai'ny naperedodni revoljucii' 1905–1907 rr. – K. : Naukova dumka, 1972. – 162 s.
12. Kievskaja starina. – 1896. – № 3.
13. Laverychev V. Ja. Gosudarstvo i monopolii v dorevoljucionnoj Rossii: Problemy vmeshatel'stva absoljut. gosudarstva v jekonomicheskiju zhizn' i vozdejstvija kapitalisticheskikh monopolij na gosudarstvennyj apparat / V. Ja. Laverychev. – M. : Mysl', 1982. – 200 s.
14. Lazans'ka T. I. Istorija pidpryjemnyctva v Ukrai'ni (na materialah torгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. І. Лазанська ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 282 с.
15. Lando V. M. Jepoha vozniknovenija sveklosaharnoj promyshlennosti v Evrope: K 125-letiju sushhestvovanija saharnoj promyshlennosti / Ukr. NII sah. prom-ti. – K. : Izdanie UKRNII sah. prom-ti, 1929. – 254 s.
16. Otvet Ministerstva Narodnogo prosveshhenija Popечitelju Kievskogo uchebnogo okruga // CDIAK. – F. 707 – Op. 227. – Spr. 86.
17. Otvet Popечitelja Kievskogo Uchebnogo okruga na proshenie Kievskogo otdelenija Russkogo Imperatorskogo tehnychnogo obshhestva ob otkrytii pri dvuhklassnom uchilishhe grafov Bobrinskih v mestechke Smela dvuh tehnychneskikh klassov // CDIAK. – F. 707 – Op. 227. – Spr. 86.
18. Istorija Kyi'vs'kogo viddilennja Rosijs'kogo tehnychnogo tovarystva (1871–1919): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07 / O. O. Pylpchuk ; НАН України. Centr doslidzh. nauk-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. – К., 2006. – 20 s.
19. Praci seminaru dlja vyvchennja narodnogo gospodarstva Ukrai'ny. – K., 1927. – Vyp. II. – 123 s.
20. Reshetnjak V. F. Nevidomi storinky z istorii' Smiljans'kogo

tehnikumu harchovyh tehnologij. Do 125-richchja STHT NUHT. – 22 s.

21. Reformatskij S. N. Nikolaj Andreevich Bunge // Zhurnal Russkogo fiziko-himicheskogo obshhestva. Chast' himicheskaja. – 1916. – T. 48. – Vyp. 3. – S. 373–411.

22. Svedenija o sveklosaharnoj promyshlennosti v Rossii, sobrannye v 1849 g. – SPb., 1852. – 443 s.

23. Smela. Kratkoe statistiko-jekonomicheskoe opisanie imenij Bobrinskih. – K., 1913. – 277 s.

24. Stepanovich B. P. Vysshaja special'naja shkola na Ukraine (konec XIX – nachalo XX v.) / B. P. Stepanovich. – K. : Naukova dumka, 1991. – 100 s.

25. Fondy Muzeju istorii' ta rozvytku NUHT. – F. 3. – Op. 1. – Spr. 2. – Ark. 1–52.

26. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv (m. Kyi'v). – F. 442. – Op. 1. – T. VII. – Spr. 10422. – Ark. 22.

27. Cehanovskij M. Ju. Russkaja sveklosaharnaja promyshlennost' v ejo proshlom i nastojashhem / M. Ju. Cehanovskij. – SPb, 1911. – 133 s.

Levytska N. M., Ph.D. in History, Professor Department of Ukrainian Studies, National University of Food Technologies (Ukraine, Kiev), nadejda_ist@ukr.net

Kotsubanskaya O. O., Ph.D., Senior teacher Department of Ukrainian Studies, National University of Food Technologies (Ukraine, Kiev), tandermind@ukr.net

Role of Smela's technical classes in shaping human resource capacity of the sugar industry of Ukraine

Based on a comprehensive study of archival and literary sources and by the general changes in the food industry the peculiarities of functioning initially Smela's technical classes and their role in the formation of human resources for the sugar industry in Ukraine in the second half of XIX – early XX century were researched. The position of the food industry in certain chronological limits and preconditions for the emergence of technical education in the field of food production were defined. The reasons of creation Smela's technical classes were analyzed. Implemented organizational and structural analysis of technical classes and basic directions of activity during the period under study. The contribution of Smela's technical classes in human resources development of the food industry, outlines the problems and prospects of Secondary Special and higher technical education within a specified period were displayed.

Keywords: Smela's technical classes, sugar industry, technical higher education, technical human resources, lecturer, students.

Левицкая Н. Н., доктор исторических наук, профессор кафедры украиноведения, Национальный университет пищевых технологий (Украина, Киев), nadejda_ist@ukr.net

Котюбанская О. А., кандидат исторических наук, ст. преподаватель кафедры украиноведения, Национальный университет пищевых технологий (Украина, Киев), tandermind@ukr.net

Роль Смелянских технических классов в формировании кадрового потенциала сахарной промышленности Украины

На основе комплексного изучения архивных и литературных источников на фоне общих преобразований в пищевой промышленности исследуются особенности функционирования на начальном этапе Смелянских технических классов и анализ их роли в формировании кадрового потенциала для сахарной промышленности Украины второй половины XIX – начала XX вв. Анализируется состояние пищевой промышленности в определенных хронологических рамках, а также причины возникновения технического образования в области пищевого производства. Рассматриваются причины создания Смелянских технических классов. Осуществляется организационно-структурный анализ технических классов и основные направления их деятельности в период, который исследуется. Отражен внос Смелянский технических классов в развитие кадрового потенциала пищевой промышленности, обозначены проблемы и перспективы развития средне-специального и высшего технического образования в определенный период.

Ключевые слова: Смелянские технические классы, сахарная промышленность, высшее техническое образование, технические кадры, преподаватели, студенты.

* * *

УДК 94(47+57):659.4

Кізова А. А.

кандидат історичних наук, старший викладач,
Національний технічний університет України "Київський
політехнічний інститут" (Україна, Київ), ant_kiz@ukr.net

ОБРАЗИ АЛКОГОЛІКА ТА КУРЦЯ В ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО АНТИАЛКОГОЛЬНОГО І АНТИТЮТЮНОВОГО ПЛАКАТУ

На основі порівняльного аналізу антиалкогольних і антитютюнових плакатів простежується, чи існували закономірності у створенні образів типового радянського алкоголіка та курця. Встановлено: антиалкогольні плакати орієнтувалися передусім на соціальні проблеми пияцтва. "Типовий алкоголік" – зазвичай чоловік, він не дбає про здоров'я, погано працює, заважає товаришам, пошкоджує майно і природу, пропиває зарплатню, може скоїти злочин, виказати державну таємницю. Жінка-п'яниця – погана мати або просто дурна. Ці риси – наслідок звички, для подолання якої достатньо зусиль колективу і сили волі п'яка. Якщо останній – сам жертва, то не алкоголізму, а похідних розладів. Діти-п'яниці – жертви негідної поведінки дорослих. Антитютюнові плакати не дають змоги створити уявлення про "типового курця". Серед негативних рис персонажів викоріненню мали підлягати передусім ті, котрі шкодять, заважають колективу або йому неприємні.

Ключові слова: СРСР, плакат, пропаганда, алкоголік, курець.

Радянські антиалкогольні й антитютюнові плакати як елемент соціальної реклами стосуються нашого часу. Вивчення їх основної спрямованості та ідеологічного підтексту дасть змогу більш повно дослідити специфіку радянської пропаганди загалом. Окремо соціальний зміст антиалкогольних і антитютюнових плакатів практично не досліджувався, хоча є згадки про те, що, всупереч деяким стереотипам, більшість плакатів уже в сталінському СРСР було присвячено "соціальній рекламі", на яку покладалося завдання сформуванню нової свідомості [110]. Наша стаття є продовженням короткої розвідки про образ алкоголіка [63]. Порівняно з попередньою роботою проаналізовано значно більше плакатів та додано характеристику образу курця.

Відповідно, **мета роботи:** простежити безпосередньо за плакатами, чи існували закономірності у створенні образу "типового радянського алкоголіка" й "типового радянського курця", порівняти, які їм приписувалися риси, встановити, з яких причин ці риси критичувалися й мали бути викорінені.

Наймасштабніші антиалкогольні кампанії в СРСР датуються 1929, 1958, 1972 і 1985–1987 рр. [10], хоча й за інші роки плакатів багато. Беруться до уваги саме плакати, основна мета яких – антиалкогольна і антитютюнова пропаганда, адже п'яки й курці з інших плакатів потребують окремого дослідження.

Заслужують на увагу засоби боротьби проти пияцтва, заковані в плакатах. Насамперед, заклики "Позор получающим зарплату в черной кассе!", "Бей! По врагу культурной революции", "Мы решительно порываем с пережитками прошлого! Порок – за порог!", "Долбанем! Так нечего с пьянкой шутить / Ее надо колотить" [13; 15; 38; 43] свідчать, що радянська пропаганда відносила пияцтво до "пережитків капіталізму".

Додатковим аргументом є те, що п'яниці прирівнювали до ворогів п'ятирічки [42], "не брали" до комунізму разом з рвачами, бюрократами, злодіями – тими, "кто приносит нам беды и срам" [29], принаймні, до виправлення.

Окремо закликали стежити, щоб п'яки не завдали проблем оточенню. Загальні: "Следи, чтобы на стройку